

ZÜLFİKAR

ise şairin sanatkâr tabiatının kendisine benzetilenidir. “Hayder-i kerrârıym meydân-ı nazmın Bâkiyâ / Nevğ-i hâme zülfikâr u tab’ düldüldür bana” beytine göre elindeki kalemin sivri ucunu zülfikara benzetilen Bâki’nin sözleri zülfikar kadar keskindir, yüksek sanatkâr tabiatı da düldüle benzemektedir; Bâki ise şiir meydanının Hayder-i kerrârıdır.

Zülfikarın menşei konusunda çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan birine göre Hz. Ali, Yemen’de demir kaide üzerinde duran taştan yontulmuş bir putu kırmış ve demirini Medine’ye götürmüştür. Ömer es-Saykal adlı demirci bu demiri eriterek her biri 7 arşın boyunda ve 1 karış eninde iki kılıç dökmüş, ortasına kanın akması için yivler açmıştır. Şii geleneğine göre zülfikar Hz. Mûsâ’nın asâsı, on emirin taşındığı kutsal sandık ve kendi tabutuyla birlikte Hz. Âdem tarafından cennetten çıkarılmıştır. Zülfikarın âkıbetine dair bir rivayete göre kılıç Necef denizine bırakılmıştır. İbn Mülcem tarafından zehirli bir hançerle yaralanan Ali çocuklarına bazı vasiyetlerde bulunmuş ve düldülün sahraya, zülfikarın da Necef denizine bırakılmasını emretmiştir. Hz. Ali bu vazifeyi önce Hasan’a vermiş, onun zülfikara kıyamadığını anlayınca bu defa Hüseyin’i görevlendirmiş ve Hüseyin’den geri döndükten sonra gördüklerini anlatmasını istemiştir. Hüseyin, “Çün bıraktım zülfikârı deniz kaynadı, kan oldu; ol aradan gitti” deyince (Eşrefoğlu Rûmî, s. 10) Ali vasiyetinin yerine getirildiğinden emin olmuştur. Bir diğer inanışa göre Hz. Ali, Resûl-i Ekrem’in ölümünden sonra -onun vasiyeti üzerine- zülfikarı hiç taşımamış ve kullanmamıştır. Alevîliğin muteber kaynaklarından Yemîni’nin *Fazilet-nâme*’sinde bu konu şöyle anlatılmaktadır: “Resûlullah vasiyyet ey-

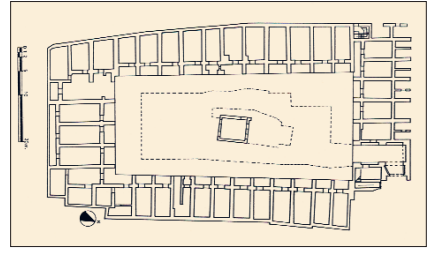
lemiştir / Ali’ye son deminde söylemiştir // Kuşanma zülfikârı ba’de benden / Ki ben râzî olam her halde senden”.

İslâm dünyasında dinî meşruiyet ve askerî üstünlük için mücadele edenlerin zülfikarı bir simge halinde kullandıkları bilinmekte, kılıcın Türkistan bölgesinde İslamiyet’in yayılmasında önemli rolü olduğu inandırılmaktadır. Esasen fevkalâde özelliklere sahip kılıç inancı Hunlar’dan Osmanlılar’a kadar devam etmiş, zülfikara yüklenen anlamlar da bu inançtan zuhur etmiştir. Osmanlılar’da zülfikar genellikle yeniçerilerle bağlantılı biçimde düşünülmüştür. Yeniçerilerin zülfikara gösterdikleri bağlılık Hz. Ali’ye bağlılıklarının bir parçası ve Bektaşilik’le ilişkilerinin bir uzantısıdır. Nitekim yeniçerilerin savaş sancağı üzerinde bir zülfikar motifi bulunmaktaydı. Ordu ile bu motif arasındaki bağlantı Hz. Peygamber’in Ali’ye zülfikarı kuşandırmasına kadar götürülebilir. Osmanlı devlet teşkilâtında Osman Gazi’den itibaren gelenek halini alan “taklîd-i seyf” adlı kılıç kuşanma merasimi de buna bağlanabilir.

Osmanlılar’da zülfikar motifi tezyinatı da kullanılmış, özellikle İslâm resim sanatının en önemli kısmını teşkil eden kitap resimlerinde Hz. Ali daima elinde veya belinde zülfikarla, kanber ve düldülle tasvir edilmiş, dinî resimlerde de Ali’ye ve zülfikara çeşitli hat kompozisyonları içinde yer verilmiştir (Aksel, tür.yer.).

BİBLİYOGRAFYA :

Nesimî Divânı (haz. Hüseyin Ayan), Ankara 1990, s. 142; *Eşrefoğlu Rûmî, Tarikatnâme* (haz. Esra Keskinikiliç), İstanbul 2002, s. 10; *Mesihî Divânı* (haz. Mine Mengi), Ankara 1995, s. 69; *Âhi Divânı* (haz. Necati Sungur), Ankara 1994, s. 113; *Hayâlî Bey Divânı* (haz. Ali Nihat Tarlan), İstanbul 1945, s. 63; *Yahyâ Bey Divânı* (haz. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul 1977, s. 12, 54, 569, 585; *Bâkî Divânı* (haz. Sabahattin Küçük), Ankara 1994, s. 27, 109; *Seyyid Aziz Mahmûd*

Zülfikar Hanı'nın planı

Hüdâyi Divânı (haz. Ziver Tezeren), İstanbul 1985, II, 197; *Ümmî Sinan Divânı* (haz. A. Azmi Bilgin), İstanbul 2000, s. 23; *Sun'ullâh-ı Gaybî Divânı: İnceleme-Metin* (haz. Bilal Kemikli), İstanbul 2000, s. 256; *Şeyh Galib Divânı* (haz. M. Muhsin Kalkışım), Ankara 1994, s. 51, 285, 456; *Enderunlu Osman Vâsıf Bey ve Divânı* (haz. Rahşan Gürel), İstanbul, ts. (Kitabevi), s. 265; *Abdülkadir Karahan, Figânî ve Divançesi*, İstanbul 1966, s. 22; Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, İstanbul 1996, s. 242; İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara 1997, s. 423-427; Meliha Yıldırım Sarıkaya, *Türk-İslâm Edebiyatı'nda Hz. Ali* (doktora tezi, 2004), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 56-62, 355-383; Serpil Bağcı, “Metinlerden Resimlere: El Yazma Tasvirlerinde Hz. Ali”, *Tarihten Teolojiye: İslâm İnançlarında Hz. Ali* (haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2005, s. 217-250; Necati Demir – Mehmet Dursun Erdem, *Hazret-i Ali Cenklere*, Ankara 2007; Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divânı'nın Tahlili*, Ankara 2001, s. 172; Malik Aksel, *Türklerde Dinî Resimler* (haz. Beşir Ayvazoğlu), İstanbul 2010, tür.yer.; Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 574-575; “Müessis-i Devlet-i Aliyye Osman Gazi Hazretlerinin Taklîd-i Seyf Merasimi”, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, II/20, İstanbul 1335, s. 464-476; J. Hathaway, “Unutulan İkon: Hz. Ali'nin Kılıcı Zülfikar'ın Osmanlı Türevi” (trc. İdil Eser), *Cogito*, sy. 19, İstanbul 1999, s. 147; T. R. Topuzoğlu, “Zülfekâr”, *İA*, XIII, 649-650.

MELİHA Y. SARIKAYA

Zülfikar Hanı'nın avlusuna ait bir çizim (Pascal Coste)

ZÜLFİKAR ve MUHAMMED
KETHÜDÂ KÜLLİYESİ

Kahire'de
Osmanlı döneminde inşa edilen
küçük bir külliye.

Cemâliye caddesinde yer alan külliye han, sebil, mektep, mescid, dükkânlar ve meskenlerden oluşmaktadır. Sebilküttâbın üzerindeki Arapça kitâbeye göre Müstahfızân Ocağı Kethüdâsı Zülfikar Kethüdâ ile kardeşi Muhammed Kethüdâ tarafından 1083 (1672) yılında yaptırılmıştır. Evliya Çelebi yapıyı, “Zülfikar Kethüdâ Hanı kale gibi,

Zülfikar (Odayaşı) Sebilküttâbı

dört tarafı dükkân, üçer katlı büyük handır. Uzunluğu 150, genişliği 80 adımdır. Ortasında bir tekkesi vardır. Fakirin tarihi: Evliyâ gördüğünde etti pesend / Dedi târihini binâ-yı azîm (1081)" şeklinde tanıtmaktadır.

Zemin katı düzgün kesme taştan, üst katları tuğladan örülmüş olan han yaklaşık 73 x 32 m. ölçüsünde, hafif yamuk dikdörtgen biçiminde bir alanı kaplamaktadır. Yapının dışarıdan dikkat çeken en önemli yeri kuzey köşesindeki sebilküttâb ile hana geçişi sağlayan taçkapı cephesidir. Kuzeydoğu yönüne bakan cephenin ortasında, basık kemerli bir niş içinde kapı ile onun üzerinde küçük bir dikdörtgen pencereden oluşan taçkapı geometrik geçmelerle çerçevelenmiş, üstte ise büyük bir balkon yer almıştır. Cephe boyunca uzanan ve iki taş pilastır üzerine oturan balkonun dört kat halinde pencereleri mevcuttur. Bunlar ahşap kepenkli ve şebekeli olup zeminde meyilli ahşap saçak bulunmaktadır. Sebilküttâb ile ona bitişik meskene ait cephenin alt katında sayıları günümüzde dört, aslında ise altı olan dükkânlar mevcuttur. Cephenin batı ucunda üstteki meskene ulaşımı sağlayan lentolu bir kapı ile merdivenler vardır. Dükkânların üzerinde dört taş pilastıra oturtulan cephede üçer pencere iki açıklık dizisiyle üstte hafif taşkın bir balkon yer almaktadır. Habsetürrahbe caddesine bakan kuzeybatı cephesinin alt

kısımında farklı ölçülerde altı dükkân daha bulunmaktadır. Üst katta ise cepheden taşkın balkonla onun üzerine açılmış iki kat halinde pencere açıklıkları görülür. 1992'deki Kahire depreminde zarar gören bu cephe günümüzde yıkılma tehlikesi gösterdiğinden ahşap iskele ile desteklenmiştir. Musammat caddesine bakan güneybatı cephesinde ise üstteki meskenlere götüren bir kapı ile birkaç dükkân mevcuttur. Cephenin üst bölümü yıkık durumdadır. Hanın diğer yönleri de başka yapılarla kuşatılmıştır.

Kuzey köşesindeki taçkapıdan üzeri aynalı tonozla örtülü dehlize girilmektedir. Tonozun aynalık kısmı sekizgen biçiminde ve sekiz kollu yıldızla süslenmiştir. Duvarlarında nişler bulunan dehliz büyük bir sivri kemerle avluya açılmaktadır. 48 x 23 m. ölçülerindeki avlu dört yönden dükkânlarla kuşatılmıştır. Sivri kemerli kapılarla giriş sağlanan, harap vaziyetteki otuz kadar dükkân günümüze ulaşmıştır. Eskiden bunların kuzeybatı kenarında girişin sağında beş, güneybatı kenarında on dört, güneydoğu kenarında beş, kuzeydoğu kenarında ise on iki olmak üzere toplam otuz altı adet olduğu sanılmaktadır. Ölçüleri birbirinden farklı tutulduğundan handa simetrik bir düzenleme görülmez. Güneybatı ve kuzeydoğu kenarlarında üstteki meskenlere çıkışı sağlayan iki merdivenin bulunduğu hanın avlusunun ortasında, altın da üç yönde dükkânları ile kuzeybatı yönünde abdest alma yeri olan bir mescid vardı; ancak asıl yapısı bozulmuş durumdadır. Hanın üst katlarında ise mesken adı verilen, misafirlerin barındığı, birbirinin içinden geçilen birkaç odadan oluşan bölümlerle onların önünde avluya bakan dolanma yeri bulunmaktadır.

Kuzey köşesinde yer alan sebilküttâb iki katlı olup alt katında iki yönde bronz parmaklıklı birer dikdörtgen pencere vardır. Pencerelerin iki yanında etrafı geometrik geçmeli çerçevelerin sınırladığı kare şekilli panolar mevcuttur. Alttan itibaren birinci, üçüncü ve dördüncü panoların içini sekiz kollu yıldız geçmeler süslerken ikincisinin içini gülbezek şeklinde düzenlenmiş dört düğümlü daireden meydana gelen bir motif süslemektedir. Bunların üzerinde içeri mavi, beyaz ve yeşil renkte, bir kökten çıkan iki dal ve yapraklardan oluşan desenli çini levhalar ihtiva eden kare ve dikdörtgen şekilli panolar bulunmaktadır. Sebile giriş kuzeydoğu cephesinde dikdörtgen açıklıklı bir kapı ile sağlanmıştır. Sebilen alt katı dikdörtgen planlı bir odadan ibarettir. Güneybatı kenarı genişletilmiş

olan odanın batı köşesinde sarnıç açıklığı, güneydoğu duvarında ise iki renkli mermerden bir tabla içeren ve iki mermer sü-tünçeye oturan mukarnas kavsaralı selsebil nişi mevcuttur. Tavanı ahşaptan olup atkılarla, onların arasında çok renkli boyalarla bitkisel süslemelere yer verildiği görülmektedir. Bir ahşap saçakla sınırlanan sebilin üzerinde mektep vardır. Mektebin kuzeybatı cephesi ortada sekizgen mermer sütuna oturan iki atnalı kemerli, kuzeydoğu cephesi tek kemerli açıklığa sahiptir. Giriş dehlizinden çıkan bir merdivenle mektebe ulaşılmaktadır. Mektep sebil ile aynı ölçülerde dikdörtgen planlı bir odadan ibarettir. Bu plan şemasıyla sebil ve mektep Memlûk sanatının etkisini Osmanlı devrinde de devam ettirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 259, 261; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıta'ü't-Tevfiküyye*, Kahire 1982, II, 199, 207; Rebî Hâmid el-Halîfe, *Fünûn'ü'l-Kâhire fi'l-'ahdi'l-'Osmânî: 1517-1800*, Kahire 1984, s. 38; R. B. Parker – R. Sabin, *Islamic Monuments in Cairo-A Practical Guide* (ed. C. Williams), Cairo 1985, s. 211-212; Mahmûd Hamîd el-Hüseynî, *el-Esbile'tü'l-'Osmâniyye bi-medineti'l-Kâhire: 1517-1798*, Kahire 1988, s. 169-170; Ebû'l-Hamd Mahmûd Fergalî, *ed-Delîl'ü'l-mücezz li-ehemmi'l-âsâr'ü'l-İslâmiyye ve'l-Kıbtîyye fi'l-Kâhire*, Kahire 1411/1991, s. 239; İmâd Abdürraûf M. er-Ratîl, *el-Vekâlâtü'l-'Osmâniyyetü'l-bâkiyye bi-medineti'l-Kâhire* (yüksek lisans tezi, 1993), Câmia-tü'l-Kâhire, s. 68-79; A. Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri* (trc. Ali Berktaş), İstanbul 1995, s. 20-21, 165, 174-177; Ahmet Ali Bayhan, *Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi* (doktora tezi, 1997), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 173-175.

AHMET ALİ BAYHAN

ZÜLFİKAR PAŞA

(ö. 1108/1696)

Avusturya'ya gönderilen
Osmanlı elçisi.

Elçi Zülfikar Efendi olarak tanınmaktadır. Doğum yeri ve tarihi belli değildir. Vakfiyesinde geçen baba ve dede adlarından devşirme kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Has Oda'da yetişti ve 1078'de (1667-68) çavuşbaşıliğa getirildi. 1080'de (1669-70) azledildikten sonra kapıcıbaşı, ardından rûznâmçe-i evvel, bir ara surre-i hümayun emini oldu. Ardından nişancı vekili tayin edildi. Osmanlı-Avusturya savaşlarının devam ettiği 1687 yılında nişancı vekili sıfatıyla orduda yer aldı. Osmanlı ordusunda çıkan isyan yüzünden Serdâriekrem Sarı Süleyman Paşa, Şevval 1098'de (Ağustos-Eylül 1687) Belgrad'a firar edince, yeni sadrazam ve serdar tayin etmek amacıyla